

Bogoly József Ágoston

**A KONZERVATÍV KONTEXTUS
IRODALOM- ÉS KULTÚRATUDOMÁNY
(1920–1945)**

*A dolgok nem csak önmagukban vannak: perspektívájuk is van.
Ezért soha ne mondd egy tüneményről: „ilyen vagy olyan” – csak
ezt mondd: „ebből a távlatból ilyennek látszik.*

Márai Sándor: A távlatról. Füves Könyv (1943)

**ÚJRAÉRTELMEZÉSEK ÉS JELENTÉSVÁLTOZÁSOK
AZ IRODALOM- ÉS KULTÚRATUDOMÁNYBAN.
A KONZERVATÍV NÉZŐPONT
ÉS A HANYATLÁS KULTÚRAFILOZÓFIÁJA**

A történeti emlékezet konstrukciói közül az irodalmi antropológia perspektívái között kitüntetett figyelmet érdemel a művelődési értékörzés viszonyrendszere. Az 1920-tól 1945-ig terjedő gondolkodástörténeti időszakban a polgári radikalizmus szemléleti relativizmusát kerülő, a válságtendenciákra a konzervatív értékszerkezetű kultúrafelfogásokból választ kereső szellemi magatartások váltak meghatározóvá. A nemzetközi hatásokat befogadó új tudományos és irodalmi nemzedékeknel a konzervatív és liberális elv kölcsönös befolyást eredményező konvergenciájával, egyensúlyjátékával és az örök értéknek tartott, de mégis változékonyságot hordozó minőségek statikát és dinamikát váltakozva ötvöző szellemiségével találkozunk.¹ Az organikus elvű társadalomfelfogást ismétlődő megrázkódtatások és válságjelenségek jellemzik a 20. század első felében. Magyar viszonyok között a konzervatív értelmiségi magatartások és válaszok alakításában többek között Pauler Ákos, Kornis Gyula, Szekfü Gyula, Joó Tibor, Horváth János, Tolnai Vilmos, Thienemann Tivadar, Klebelsberg Kuno, Magyary Zoltán, Halasy-Nagy József, Bartók György, Prohászka Lajos, Somogyi József, Schütz Antal, Tavasz Sándor, Mitrovics Gyula, Brandenstein Béla, Fülep Lajos, Sík Sándor, Herczeg Ferenc, Babits Mihály, Kosztolányi Dezső és Márai Sándor műveinek egymásba kapcsolódó értékészletével, hálózatszerű (network) művelődési szerepével és hatásával számolhatunk.²

¹ Szekfü Gyula: Három nemzedék. Egy hanyatló kor története. Budapest, 1920., Vö. Concha Győző: A konzervatív és a liberális elv. Budapesti Szemle, 1921. 185. k. 529. sz. 25-80.; Ambros, Dankmar: Über Wesen und Formen organischer Gesellschaftsauffassung. Soziale Welt, 14. 1963. 14-32., Vö. Kommentár c. folyóirat, Jobboldal és konzervativizmus c. kérdésre adott feleletek. Kommentár, 2006. 1. sz.

² Vö. Weber, Samuel: Ambivalencia. A humántudományok és az irodalom vizsgálata. In:

A magyar irodalom története. 1920-tól napjainkig című, Szegedy-Maszák Mihály és Veres András által szerkesztett, 2007-ben megjelent többszerzős irodalomtörténeti kézikönyv a jelentősebb művek megjelenési dátumának sorrendje szerinti felosztásban tárgyalja az 1920-tól kezdődődő és 1945-tel záródó időszakot. Számos továbbiakban felvetődő irodalomtörténeti részletkérdésre választ kereshetünk itt. A kultúratudomány felé orientálódó és a kulturális fordulatban résztvevő irodalomtudomány esztétikai, hermeneutikai újraértelmezésének filozófiai összefüggéseit Fehér M. István *Kultúratudomány, hermeneutika, esztétika* című tanulmánya vizsgálta. (Magyar Filozófiai Szemle, 2005. 4. 615-656.)

A kultúratudomány alakulásának konzervatív kontextusában az értékőrző művelődési irányzatoknak kitüntetett szerepe van. Pauler Ákos redukált nézőpontját, önkorlátozó obszervációját érzékelteti a *Nemzeti Újság* 1931. április 26-i számában megjelent nyilatkozata. Csak három jelentős hazai filozófiai irányzatot jelöl meg: „Az egyik a metafizikai-theisztikus irány, amelynek a Pázmány Péter Tudományegyetemen magam és Brandenstein Béla vagyunk képviselői. A másik a kultúrfilozófiai iskola, melynek hívei közé sorolhatjuk úgy Kornis Gyula budapesti, mint Nagy József pécsi egyetemi tanárokat. Végre számos érdemes híve van Böhm Károly Kanthoz csatlakozó tanításának is, melynek Bartók György szegedi, Tankó Béla debreceni egyetemi professzorok, Valamint Vargha Sándor budapesti egyetemi magántanár a főbb képviselői.” 1920 és 1945 között a pozitívizmustól és a fenomenológiától a szellemtörténet felé, az örökölt paradigmák távlatai mentén és a nemzeti művelődés kultúraelméleti újra-definiálásával az etatista kultúratudomány irányába történtek szellemi mozgások.³ A

Bónus Tibor – Kelemen Pál – Molnár Gábor Tamás (szerk.): *Intézményesség és kulturális közvetítés*. Budapest, 2005. 80-111. Az irodalomtörténet körébe tartozó, említett szépirodalmi szerzők és irodalomtörténészek munkásságának értelmezése részletekbe menően kidolgozott. A korszak irodalomtörténeti újraértékelésével azonos kutatási háló alatt újraértelmezhetők pl. a következők: Kornis Gyula: *A filozófia korszerű problémái*. Athenaeum, 1917. III. k. 4-5. füz. 232-246.; Uő: *A kultúra válsága*. Budapest, 1934.; Somogyi József: *A modern filozófia válsága*. Katholikus Szemle, 1933. 245-257., 336-347.; Prohászka Lajos: *A Vándor és Bujdosó*. Budapest, (Reprint: Szeged, 1991); Uő: *Vallás és kultúra*. Leopold Ziegler filozófiája. Pécs, 1928.; Pauler Ákos: *Bevezetés a filozófiába*. Budapest, 1920, Uő: *Új kultúrfilozófia*. O. Spengler: *Untergang des Abendlandes*. Athenaeum, 1920. 82-87.; Joó Tibor: *Bevezetés a szellemtörténetbe*. Budapest, 1935.; Klebelsberg Kuno: *Neonacionalizmus*. Budapest, 1928.; Magyary Zoltán: *A magyar tudomány nemzetközi helyzete*. Budapesti Szemle, 1926. 201. köt. 237-260.; Bartók György: *Az erkölcsi értékeszme története*. 1-2. köt. Szeged, 1935.; Schütz Antal: *A bölcsélet elemei*. Budapest, 1940.; Tavaszy Sándor: *Kierkegaard személyisége és gondolkozása*. Cluj-Kolozsvár, 1930.; Uő: *A racionális gondolkodás és az egzisztenciális gondolkodás*. Szellem és Élet, 1936. 2. 144-150.; Uő: *A lét és valóság*. Az egzisztencializmus filozófiájának alapproblémái. Kolozsvár, 1933.; Mitrovics Gyula: *A magyar esztétikai irodalom története*. Debrecen-Budapest, 1928.; Barandenstein Béla: *Művészetfilozófia*. Budapest, 1939.

³ Vö. Bogoly József Ágoston: *Ars Philologiae*. Tolnai Vilmos és az irodalomtudományi pozitívizmus filológiai öröksége. Pécs, 1994.; Percz László: *A pozitívizmustól a szellemtörténetig*. Budapest, 1998.; Kovátsné Németh Mária: *Kornis Gyula kultúraelméleti felfogása*. Magyar Pedagógia, 1995. 1-2. 77-87.; Kornis Gyula: *Az államcélok elmélete és a kultúrpolitika*. Budapest, 1931. ; Magyary Zoltán (szerk.): *A magyar tudománypolitika alapvetése*. Budapest, 1927.; Weber, Max: *Wissenschaft als Beruf*. München-Leipzig, 1919.; Ujváry Gábor: *Tudományszervezés – történetírás – forráskritika*. Győr, 1996.

műveltségesszémények történelmi megnyilvánulásainak kutatásában elmélyült, de a politikában is szerepet vállaló Kornis Gyula az állam működésén belül a kultúrpolitikának rendkívül fontos szerepet tulajdonított. Kornis középosztály-személetét jellemezve írja Somos Róbert: „Kornis 1926-ban külön tanulmányban foglalkozik a középosztály meghatározásával. [...] Kornisnak a középosztályról vallott, a szellemi-lelki-habituális elemeket középpontba állító felfogása lényegileg azt a koncepciót képviseli, amelyet barátja, Székfü Gyula dolgozott ki a Három nemzedékben.” (Somos Róbert: *Filozófia és politika Kornis Gyula munkásságában*. Valóság, 2003. 2. 63-78.)

Klebelsberg Kuno kultuszminiszteri tevékenységének eredményei is ekkoriban bontakoztak ki.⁴ Alkotó, cselekvő, építő szándékú szellemiséget képviselő kultúrpedagógiai törekvéseket vezettek be és a nemzeteszémét preferáló ideológiát újították meg. A tudás struktúráinak pragmatikus újjászervezésére és a nemzeti identitás művelődési-etikai megerősítésére volt igény a Trianon utáni nemzetállam keretein belül. Kornis Gyula, Prohászka Lajos, Halasy-Nagy József, Somogyi József és Joó Tibor bölcséleti-antropológiai művei képviselik ezt a célkitűzést. Fülep Lajos művészetszemléleti forrásként feldolgozható, elemezhető értekezései az egyetemesben és a nemzetiben arányt kereső, egyeztető szellemi magatartásra adtak példát.⁵

A korszakban a hanyatlás kultúrafilozófiáját *A Nyugat alkonya* című művével Oswald Spengler képviseli. „E műve és más politikai írásai alapján az ún. konzervatív forradalom gondolkörének képviselői közé sorolják. *A Nyugat alkonya* egyszerre bölcséleti alapvetés és koranalízis, melyben a történelemmel való számvetés a jövő felől értelmeződik. Spengler elutasítja a történelem hagyományos korszakolását, a lineráris haladás elvét, mely szerint a fejlődés csúcspontja az európai kultúra. Szerinte a történelemben kultúrkörök vannak, ezek mindegyike bejárja a maga életpályáját, s kibontja a rá jellemző összimbólumot. A kultúrkörök közötti fejlődési szakaszok alapján analógiákat állíthatunk fel. Minden kultúrkörnek van egy felfelé

⁴ Vö. Miklós Péter (szerk.): *A legnagyobb álmú magyar kultuszminiszter. Klebelsberg Kuno kora és munkássága*. Szeged, 2008.; Nagy József: *Gróf Klebelsberg Kuno beszédei, cikkei és törvényjavaslatai. Neonacionalizmus. Küzdelmek könyve. Jöjjetek harmincas évek*. Minerva, 1930. 9. évf. 107-124.; T. Kiss Tamás (szerk.): *Klebelsberg Kuno*. Budapest, 1993.; Ujváry Gábor: *Klebelsberg Kuno és a bécsi Magyar Történelmi Intézet megalapítása*. In: Zombori István (szerk.): *Gróf Klebelsberg Kuno emlékezete*. Szeged, 1995. 64-101.

⁵ Kornis Gyula: *Kultúra és nemzet*. Budapest, 1928.; Uő: *Neveléstörténet és szellemi-történet*. Budapest, 1932.; Prohászka Lajos: *Pedagógia mint kultúrfilozófia*. Budapest, 1929.; Uő: *A Vándor és Bujdosó*. Budapest, Pécs, 1936. (Budapest, 1941., Reprint: Szeged, 1991); Uő: *A mai élet erkölcsé*. Budapest, 1944/1945. (Reprint: Szeged, 1991.); Uő: *Történet és kultúra*. Budapest, 1946.; Halasy-Nagy József: *A modern gondolkodás*. Budapest, 1927.; Somogyi József: *A nemzeteszémé*. Budapest, 1941.; Joó Tibor: *A magyar nemzeteszémé*. Budapest, 1939. (Reprint: Szeged, 1990.); Tőkéczi László: *Prohászka Lajos*. Budapest, 1989.; Laczó Miklós: *Egy nemes konzervatív. A kultúrfilozófus Prohászka Lajos*. In: Uő. (szerk.): *Filozófia és kultúra. Írások a modern magyar művelődéstörténet köréből*. Budapest, 2001. 92-111.; Percz László: *Az élet, mint tett és mű*. Prohászka Lajos. In: Uő: *Szép rendbe foglalva*. Budapest, 2001. 207-227.; Szabó Tibor (szerk.): *Tanulmányok Halasy-Nagy József filozófiájáról*. Szeged, 2004.; Somos Róbert: *Pauler Ákos és Somogyi József*. In: Karikó Sándor (szerk.): *A fenomenológiától a nemzeteszéméig*. Somogyi József életművéről. Budapest, 1998. 25-31.; Laczó Katalin – Galgóczy Anna: *Somogyi József emlékkönyv*. Szeged, 1998.; Percz László: *Fülep Lajos korrelációban: egyetemes és nemzeti. A „nemzeti művészetről”*. *Pro Philosophia Füzetek*, 50. 2007. 67-83.

ívelő, eredeti alkotásokat létrehozó kulturális szakasza és egy hanyatló, csupán kvantitatív módon felhalmozó periódusa, ezt nevezi Spengler civilizációnak. A civilizáció sorsa a pusztulás, még akkor is, ha az agónia hosszú és látványos gazdagságot produkál.⁶ Az immanens idealizmus és a naturalizmus életrendjének elemzője, a kor válaszainak keresője, Rudolf Eucken a kultúra- és bölcsellettudomány által értelmezett életformák és a metafizika újabb kapcsolatára mutat rá.⁷ Az említett prominens szerzők a korszakjellemezésben mintaértékű „szöveg- és beszéd”-formákat alkottak. Az ezekben megnyilvánuló gondolkodási stílus, nyelvi, textuális alakzat alkalmas arra, hogy egy tágabb értelemben vett konzervatív értelmező közösséghez tartozó szellemi termékként, intertextuális kiterjesztésben tekintsünk műveikre.⁸ Fontos lenne megvizsgálni Oswald Spengler hatását Szekfű Gyula és Prohászka Lajos szemléletére, valamint Ernst Troeltsch szellemi hatását Joó Tibor történet- és kultúrafilozófiájára.⁹ A tudományos és az irodalmi kommunikációban a kritikai diskurzuselemzés domináns nyelvi formákat feltáró módszere alkalmas az egymáshoz kapcsolódó pontok, az uralkodó eszmék, az életforma szervező értékek, ideológiák és az értekezésekben kifejezésre jutó esztétikai tapasztalatok kutatására.¹⁰ Bonyhai Gábor *Értéknyelv* című tanulmányában tudománytörténeti és elméleti szempontból fontos megállapításokat tett az értékperformancia fogalmáról, a nyelvrendszerek és értékrendszerek vizsgálatáról és egyúttal a lingviszticizmus tudomány metodológiai esetlegességeire is felhívta a figyelmet, (*Magyar Filozófiai Szemle*, 1976. 4. 591-616.). Már a 19. század végén a Dilthey-hatás jegyében elkezdődött egy szellemtörténeti kulturális fordulat, majd Rickert és Windelband munkássága nyomán a tudomány szakok önmagukról alkotott képe tudományelméleti értelemben karakterizálódott, azután a 20. század elejétől Georg Simmel, Max Weber, Alfred Weber, Mannheim Károly, Ernst Cassirer, Aby Warburg művei a kultúraelemzés újabb lehetőségeit tárták fel.

⁶ Lénárd Ödön: *Történelemszemlélet*. Budapest, 2008. 248.; Kovács Gábor: *Század eleji látomás a történelem végéről*. Oswald Spengler, az alkony prófétája. 2000, 1997. 10. sz. 51-59.; Uő: *A bűnös város mítosza*. Oswald Spengler konzervatív városkritikája. Pannonhalmi Szemle, 1996. IV/2. sz. 85-97.

⁷ Eucken, Rudolf: *Az élet értelme és értéke*. Ford. Schöpflin Aladár. Budapest, 1915. 156-157.; Vö. Eucken, Rudolf: *Lebensanschauungen der grossen Denker. Eine Entwicklungsgeschichte des Lebensproblems der Menschheit von Plato bis zur Gegenwart*. Leipzig, 1905.; Vö. Máté Zsuzsanna: *Abszolútum a művészetfilozófiában századunk első felében*. (Tanulmányok Brandenstein Béla, a fiatal Lukács György, Pauler Ákos, Pitroff Pál, Schütz Antal és Sík Sándor esztétikájáról). Szeged, 1994.

⁸ Bogoly József Ágoston: *A reflektált intertextuális olvasásmód kiterjesztése*. Karl Mannheim művéről a szövegközöttség és a kánonképződés elméleti nézőpontjából. *Iskolakultúra*, 1999. 6-7. sz. 70-78.; Vö. Fülep Lajos: *A tudomány szociológiája*. Nyugat, 1932. január 16. 2. sz. 115-117.

⁹ Lackó Miklós: *Korszellem és tudomány. (1910-1945)*. Budapest, 1988. 53-88.; Békés Márton: *Prohászka Lajos utolsó válság-esszéje*. Kommentár, 2009. 1. sz. 5-13.; Joó Tibor: *A történetfilozófia feladata és Ernst Troeltsch elmélete*. Szeged, 1931. (*Acta litt. ac. sc. reg. univ. Hung. Franc.-Jos. Sect. Philos.*, 4/1.)

¹⁰ Vö. Brown, Gillian – George Yule: *Discourse analysis*. Cambridge, 1983.; Kulcsár Szabó Ernő: *Az értekező beszéd „irodalma”*. Az irodalmi jelenség mint a tudományos értelmezés performatívuma. In: Bónus Tibor – Kulcsár-Szabó Zoltán – Simon Attila (szerk.): *Az olvasás rejtekútjai. Műfajiság, kulturális emlékezet és medialitás a 20. századi magyar irodalomtudományban*. Budapest, 2007. 11-34.

„MIT NEM FOGADTÁL EL A PILLANATTÓL,
/ AZ ÖRÖKLÉT SEM ADJA VISSZA MÁR.”¹¹
**IDŐMETSZETEK ÉS RECEPCIÓTÖRTÉNETI KILÁTÓPONTOK.
AZ IRODALOM ÉS A MŰVELŐDÉS ÖSSZEFÜGGÉSEI**

Néhány magyar recepciótörténeti eseményt megemlítünk. A 20. század eleji magyar művelődési és képzési eszmények kialakítására hatással volt Eduard Spranger *Wilhelm von Humboldt und die Reform des Bildungswesens* (1910) és *Das deutsche Bildungsideal der Gegenwart in geschichtsphilosophischer Beleuchtung* (1931) című műve, de ugyanígy orientáló hatásával tűnt ki a kultuszminiszter, C. H. Becker: *Vom wesen der deutschen Universität* című, 1925-ben megjelent könyve is. Tankó Béla a *Szellem és Élet* című szegedi folyóirat 1936. 2. számában Baránszky-Jób László: *Bevezetés az esztétikába* című, 1935-ben megjelent művéről írt bírálatában Rudolf Odebrecht fenomenológiai elméletének hatását emeli ki. Somogyi József: *A fenomenológia történeti és kritikai vizsgálata* címmel jelentetett meg értekezést 1926-ban és ezt követően tartotta meg Edmund Husserl fenomenológiájának kritikai méltatása című előadását 1938. december 13-án a Magyar Filozófiai Társaság vitaulésén (Vö. Athenaeum, 1939. 82-94.). Felvetődik a kérdés, a 20. század első felében a középosztályi művelődési modell gondolkodási stílusegységet alkotó elemei közül mit érdemes külön kiemelni? Az alakulástörténet vizsgálata során az újítás és értékörzés egymáshoz viszonyított arányaira és a történő folytonosságihiányra is állandóan tekintettel kell lennünk, mert e nélkül nem érzékeljük az állagörzési célkitűzést tartalmazó konzervatívizmusok és a megújító változások tendenciáinak egymásba átalakuló folyamatát. Szekfü Gyula és gondolkodástörténeti elődje, Asbóth János a liberalizmus történelmi-társadalmi-bölcséleti alakzatait konzervatív kiindulási alapról értelmezte és vitatta.¹² A művelődési kezdeményezéseknél az átmeneti és feledhető értékek háttérben maradnak és a megújulás folyamat elemzése képezik a múltértelmezés alapját. Az emlékezet és felejtés metaforikus történetformálási átmenetiségében, a két háború közötti korszak prózairodalmát vizsgálva Szegedy-Maszák Mihály az irodalmi-kulturális kódok nyelvi, világképi jelértékeire hagyatkozik.¹³ Az egykori életformát szervező értékek hordozói az irodalmi antropológia eszközeivel az irodalmi műalkotásokból részben re-

¹¹ Schiller, Friedrich: *Resignation* c. verséből az idézet: „Was man von der Minute ausgeschlagen, / Gibt keine Ewigkeit zurück.” Schiller, Friedrich: *Lemondás*. Ford. Faludy György. In: Schiller válogatott művei. Budapest, 1955. 1. köt. 142.

¹² Vö. Szegedy-Maszák Mihály: *A szabadelvűség értékörző bírálat*. In: Szegedy-Maszák Mihály – Veres András (szerk.): *A magyar irodalom története*. II. (1800-tól 1919-ig). Budapest, 521-539.; Vasas Géza: *Egy politikai irányzat formaváltozásai*. Asbóth János konzervatívizmusa. Kommentár, 2006. 1. 93-100.

¹³ Kabdebó Lóránt – Kulcsár Szabó Ernő (szerk.): *Szintézis nélküli évek. Nyelv, elbeszélés és világkép a harmincas évek epikájában*. Pécs, 1993. Itt az elbeszélhetőség, az értékörzés és újítás szempontjai szerinti elemzést nyújt Szegedy-Maszák Mihály: *Felmagasztosítás és tönkretétel: nyelv a két háború közötti regényben* c. tanulmánya. Kulcsár Szabó Ernő: *Törvény és szabály között. Az elbeszélés mint nyelvi-poétikai magatartás a harmincas évek regényeiben* c. elemzése a változó szellemi helyzetet érzékelteti. Kulcsár Szabó Ernő: *A kettévált modernség nyomában*. In: Kabdebó Lóránt – Kulcsár Szabó Ernő (szerk.): „De nem felelnek, úgy felelnek...” *A magyar líra a húszas-harmincas évek fordulóján*. Pécs, 1992. 21-52.

konstruálhatók és értelmezhetők. A modernség irodalmi és tudományos kánonjának 20. század közepi rögzültségén túl a hagyomány további történése milyen mára vonatkozó újraértelmezési lehetőségeket tartalmazhat? Az újraértelmezések és jelentésváltozások elemzése során, a kulturális médiumok 20. század eleji szerepének értékelésekor nem feledkezhetünk meg a társadalmi nyilvánosság, az irodalom és művelődés új közegeiről, a sajtó, a rádió, a film, a színház és az egyéb gépművészetek szerepéről, az összetett médiaműködés kontextusáról.¹⁴ Ha a hermeneutikai irodalomfelfogás felől tekintünk a köztes helyzetű filozófiai szövegekre és a szépirodalomra, akkor feltárulnak a műalkotás értelem-összefüggései. Fehér M. István Hans-Georg Gadamer megállapítását idézi: „A filozófia olyan, mint egy beszélgetés, amely „a másik válasza révén állandóan meghaladja magát”, a filozófiai „gondolkodás nem más, mint a lélek ezen állandó beszélgetése önmagával.” A filozófiai szövegek „csak közbeszólások (Zwischenreden) a gondolkodás végtelen beszélgetésében”, „felszólalások egy végtelenbe haladó dialógusban.”¹⁵

Egyes folyóiratok, irodalmi-művelődési hetilapok és napilapok az „úri magyar középosztály konzervativizmusát”, irodalmi és kulturális szövegbe ágyazott ízléskultúráját (taste culture) képviselik.¹⁶ A Napkelet című folyóirat (1923–1940) felfogástípusát érdemes a Nyugat című folyóirattal elemző módon szembevetni, összehasonlítani.¹⁷ Fehér M. István A Nyugat és a filozófia című tanulmányában a Babits Mihály és Lukács György között „értéknyelven” lezajlott gondolatcserét elemzi, (Irodalomtörténet, 2009. 1. 19-48.). A polgárság művelődésében, az olvasóvá nevelődés folyamatában szerepet játszó folyóiratok elemzése az irodalmi és kulturális kánonképződés kontextusára irányítja a figyelmet. A Napkelet című folyóirat szemlélet- és ízléstípusát szem előtt tartva a középosztály világirodalmat és magyar irodalmat befogadó működését Kállay Miklós egy kisebb kanonizációs modellnek megfelelő, mind ez ideig nem emlegetett rövid irodalomtörténeti összefoglalóba tagolta (Vö. Kállay Miklós: A magyar irodalom története. Budapest, 1929.) és a metafizikai értékek irodalomból való kiáramlásáról, eltűnéséről értekezett (Vigília, 1935. 1. köt. 19-34.). Az irodalmi hanyatlás okait kereső Horváth János Aranytól Adyig. Irodalmunk közönség-

¹⁴ Vö. Bogoly József Ágoston: Ambrus Zoltán korjellemző tárcája a századvégi nyilvánosság szerkezetváltozásáról és a térhódító zszurnalizmusról. Irodalomtörténet, 1995. 2-3. sz. 357-368.; Bednatics Gábor – Bónus Tibor (szerk.): Kulturális közegek. Médiumok a 20. század első felében Magyarországon. Budapest, 2005. A technikai médiumok versengésére vonatkozóan: Kelemen Erzsébet: A számítógép és az irodalom. Információs Társadalom, 2009. 1. sz. 47-49. A közvetítésről, a medialitás irodalmi kommunikációs szerepéről: Kulcsár Szabó Ernő – Szirácz Péter (szerk.): Történelem, kultúra, medialitás. Budapest, 2003.

¹⁵ Fehér M. István: Irodalom és filozófia. Irodalmi szöveg és filozófiai szöveg. Irodalomtörténet, 2008. 2. sz. 155-187., az idézet helye: 164.

¹⁶ Tóth-Barbalics Veronika: Konzervatív folyóirat a középosztálynak. A Napkelet történetének vázlata. Kommentár, 2010. 1. sz. 40-52. A Napkelet a keresztény-nemzeti konzervativizmust képviselte. A Szekfü–Mályusz-vita rávilágít, a konzervatív történelmi gondolkodásmód is többfelé tagolódik, nemcsak a középosztálynak szántak szerepet: Erős Vilmos: A Szekfü–Mályusz vita. Debrecen, 2000. Mályusznál a történelem népi elemei is számításba jönnek. Művelődéstudományi áttekintés: Szegedy-Maszák Mihály: Konzervativizmus, modernség, népi mozgalom. 2000, 9. sz. 41-46.

¹⁷ Vö. Kulcsár Szabó Ernő: A Nyugat kultúrafogalma és kulturális orientációja. Alföld, 2009. 2. sz.; Szegedy-Maszák Mihály: A Nyugat és a világirodalom. Alföld, 1999. 5. sz. 54-70.

ge című, az irodalmi szöveg és az olvasó közötti interakciót ízléstörténeti szempontból értékelő, 1921-ben kiadott kis könyve Szekfü Gyula Három nemzedék című művével párhuzamosan vizsgálható. A humán tudományok jelenkori kulturális fordulata után az irodalomtudomány kultúratudományra nyitott ágai között tartjuk számon a kultúra poétikájával és politikájával foglalkozó új-historizmust és a kulturális közvetítés komplex kommunikációs hálózatait, a hozzájuk tartozó intézményesség világával.¹⁸ Az utóbbi kutatási irányzatok kérdésfeltevésai alapján a középosztály értékstruktúráinak és művelődésének újraértelmezését végezhetjük el és e művelet eredményeként arra az európai művelődési modellre láthatunk rá, amely az ún. klasszikus modernség egyik jellegét is meghatározta. A modellbe tartozó történet szereplői saját hagyományú művelődési-irodalmi értékeiket térben és időben jelenítik meg, cselekvéseik és szellemi történéseik között tudásszociológiai, kultúratudományi összefüggésben időbeli és oksági kapcsolatokat találunk.¹⁹

A historizáló művelődéskutatás módszerein túl, összehasonlító módon – az Európa-centrizmust feledtetve – a korszak egzisztencializmusa által felvetett kérdéseknek is teret kell adnunk. „Az időfogalmak vonatkozásában van ugyan múlt, jelen és jövő, azonban a múlt már elmúlt, nincs többé jelen, még ha gondolatban rekonstruálható is, a jövő pedig még nincs jelen, habár a képzelőerő által megjeleníthető.” – írja Arifuku Kogaku, aki a „Zeitigung der Zeitlichkeit” fogalmát értelmező Martin Heidegger gondolatmenetét a 13. századi japán bölc, Dogen Zenji: Sobogenzo című írásával hasonlítja össze (Arifuku Kogaku: A „halálhoz viszonyuló lét” fogalma és az „élet és halál osztatlanságának” gondolata. Athenaeum, 1994. II. köt., 3. füz., 168-185.). Folytonosságihiány, felejtés, hiányzó oksági magyarázatok halmaza, nézőpontszóródás, értekszerkezeti interferencia, – mindezek gyakori jelenségek a kultúratudomány által vizsgált szellemi területeken.²⁰ Újraértelmezéssel megújítható forráshalmazként tekintünk a múltra? Az 1920 és 1945 közötti időből származó dokumentumok közül, a szellemi szerepvivők műveiből néhány jellegzetes darabot emelünk ki. A kiválasztott forrásértékű megnyilatkozások nézőpontszerkezete szervesen illeszkedik a középosztály művelődési eszményeit és tájékozódási centrumait kijelölő értekszerkezeti kiindulópontokhoz. A kontextuális viszonyok közötti dinamikát a különböző tudat-

¹⁸ Chaney, David: *The Cultural Turn: Scene-Setting Essay on Contemporary Cultural History*. London, 1994. Vö. Haug, Walter: *Irodalomtudomány mint kultúratudomány?* és Graewenitz, Gerhart, von: *Az irodalomtudomány és a kultúratudomány c. írásával* In: Bónus Tibor – Kelemen Pál – Molnár Gábor Tamás (szerk.) i.m. Budapest, 2005. 167-197., 198-226.; Montrose, Louis A.: *A reneszánsz mint hivatás. A kultúra poétikája és politikája*. Helikon, 1998. 1-2. sz. 110-132.

¹⁹ Mannheim Károly: *A konzervativizmus. Tanulmány a tudás szociológiájáról*. Budapest, 1994.; Gergely András: *Szekfü Gyula és a „harmadik Magyarország” íronemzedéke*. In: Paksa Rudolf (szerk.): *Szekfü Gyula és nemzedéke a magyar történetírásban*. Budapest, 2007. 7-16. Vö. Szőke Domonkos: *Nemzet, középosztály, reform. Tanulmányok*. Debrecen, 1994.; *Uő: A szellem és politika konfliktusai Magyarországon a két világháború között*. In: Püski Levente – Timár Lajos (szerk.): *Politika, gazdaság és társadalom a XX. századi magyar történelemben*. II. Debrecen, 2000. 77-83.

²⁰ Szegegy-Maszák Mihály: *Folytonosság és megszakítotttság a kulturális örökségben*. In: Romsics Ignác – Szegegy-Maszák Mihály: *Mi a magyar?* Budapest, 2005. 258-274.; Mittelstraß, Jürgen: *Die unheimlichen Geisteswissenschaften*. In: Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften, *Berichte und Abhandlungen*. Berlin, 1996. 2. köt. 215-235.

területek egymásba szövődő, egymást kölcsönösen alakító mozgása hozza létre. Tudományos-kommunikációs igények, értelmiségi kulturális keretek, nyelvi-művelődési tevékenységek, értelmezési interakciók sorozata jellemzi ezt az egymásba szövődést. A kontextus leginkább viszonyrendszerként értelmezhető.

Melyek legyenek a középosztály mentális modelljébe tartozó, kiválasztásra kerülő szövegek? A modellt a megnyilatkozó és a befogadó közösen hozza létre. Az időbeli eseménysorokon túl kialakul a polgári művelődésre jellemző szellemi hatásmechanizmus. Ez a múlt eltávolító szerepe helyett a jelen érdeklődését vonja magára. Thienemann Tivadar mondatát idézhetjük: „Minden történelemszemlélet végső célja mindig a jelen megértése.”²¹ Joó Tibor A magyar történetírás új útjai címmel jelent, Hóman Bálint, Thienemann Tivadar, Gerevich Tibor, Révész Imre, Dékány István, Mályusz Elemér, Eckhardt Ferenc, Szentpétery Imre, Tompa Ferenc, Németh Gyula, Szekfű Gyula tanulmányát tartalmazó könyvről írt kritikát (Nyugat, 1931. 7.sz. 476-477.). A történetfilozófiai fejezetet hiányoló részt idézzük: „Amilyen meddő dolog volt a pozitívizmus korának az a törekvése, hogy a történetfilozófia a történet folyamatának természeti törvényeit állapítsa meg, éppen annyira félős, hogy manapság a történetfilozófiában kezdenek egyre inkább valami szintetizáló, de genetikus szellemtudományt látni, nem pedig szisztematikus diszciplínát. Hegel és Herder is hajlottak erre, de az ő történetfilozófiájuk még kevert típus. Ellenben manapság csábító példát szolgáltat Troeltsch a maga korszerű kulturszintézisének a fogalmával. (...) A magyar történetírás új útjai, mint szintetikus egység a maga totalitásában sem pótolja a történetfilozófiai tanulmányt. [...]”

A polgári művelődés nézőpontszerkezete beágyazódik az utólagos történeti megértés értelmezői keretébe. Az elbeszélte szellemi események szereplőit előtérbe helyező távlatképzés tér-és időviszonyai szinte a jelennel érintkeznek.²² A Trianon utáni európai, kárpát-medencei történeti folyamatok értelmezésében az eddig kibontakozó diskurzusok és ellendiskurzusok sokszor nélkülözték az elméleti értékállóságot. A történelmi középosztály művelődési újraértelmezéséhez a korábbi tanulságokat felhasználva keressük a megfelelő kutatási nézőpontszerkezetet.²³ Korszakjellemező politikai-történelmi forrás-

²¹ Thienemann Tivadar: Irodalomtörténeti alapfogalmak. Pécs, 1931. 22.

²² Vö. Láncki András: Európai civilizáció és konzervatívizmus. Kommentár, 2006. 4. sz. 17-23. Az amerikai konzervatívizmusok jelenkori válfajai tükrözik a fogalomhasználat tartalmi sokszínűségét Vö. Békés Márton: Amerika konzervatívizmusai. A három meghatározó irányzat. Valóság, 2008. 1. sz. 25-39.; Garaczi Imre: Konzervatívizmus: szerep, morfológia és világrend. Valóság, 2008. 11. sz. 92-112. A konzervatívizmus középrendi és középosztályi származtatásáról: Kövér György: Középrend vagy középosztály(ok)? Társadalomteremtő fogalomalkotás Magyarországon a reformkortól az első világháborúig. Századok, 2003. sz. 6. 1119-1168. Művelődéstörténeti szintézis: Szegedy-Maszák Mihály: A polgári társadalom korának művelődése. Szellemi élet. In: Magyar művelődéstörténet. Szerk.: Kósa László. Budapest, 1998. 332-397., 428-459. Politikatörténeti tabló: Püskei Levente: A Horthy-korszak. 1921-1941. Budapest, 2010.; Szintézisigényt képviselő esszé: Lengyel András: A modernitás kibontakozása és törései. (A magyar kultúra mélyszerkezetének átalakulása a 20. század első felében) Forrás, 2009. július – augusztus 35-69.; Ebeling, Richard M.: Liberalizmus és kollektívizmus a 20. században. Ford. Varga Tibor. 2000. 2. 1998. 8-15.

²³ Vö. Jászi Oszkár: A Habsburg-Monarchia felbomlása. Budapest, 1983.; Hanák Péter: A magyar „középosztály” fejlődésének problémájához. Valóság, 1962. 2. sz. 23-39.; Ifj. Horváth Géza: Hol tartunk a Horthy-korszak megítélésében? Új Forrás, 1985. 98-92.; Lac-

anyagként, a külföldnek szóló, véleményirányító narrációk között kiemelt szerepe van Bethlen István: A magyarság helyzete a Duna-medencében című beszédének.²⁴

Az irodalmi szövegekbe kódolt jelentést, a szöveg és az olvasó közötti áramlást, hogyan lehet a rögzített-örökölt történeti mezőnyökből részben úgy kiszabadítani, hogy azok a mai fogalmak felé konvergálva mediálisan is újraértelmezhetőek legyenek? Az irodalmat közvetítő új fogalmi hálóra, művelődési szerkezetre és a mediális értelemképzés működtetését biztosító megújuló irodalmi gondolkodásra formálódik igény. A konzervatív irodalom- és kultúrafelfogás és a bölcsélet korszerű problémái is szembesíthetők, újraértelmezhetőek. Az értelmező szövegekben megnyilvánuló kreativitás hatást gyakorol a befogadók értékszerkezetére. A korszakértelmezésre alkalmas tanulmányok összetett nézőpontú történeteket alkotnak. Újrinterpretálják a történelmi dokumentumok és az irodalmi műalkotások világára vonatkozó történeteket. Az olvasó, a történetbefogadó visszatekintő és jövőorientált távlatváltásai pedig módosítják az irodalmi közízlés rögzüléseit és a folyékony értelmező beszélgetést is lehetővé teszik.²⁵ A látószög és az értékelési rendszer változását, a szemléleti relativizmus felülkerekedését, „az úri magyar középosztály” konzervativizmusa sokszor kulturális hanyatlásként értékelte. Feléledtek az újhumanizmus neoklasszicizmust igénylő rekonstrukciós ábrándjai. A szépirodalomnak és az esztétikának tanító-nevelő szerepet is tulajdonítottak. A modern dráma a változó környezetű és társadalmi szerepű értékek viszonylagosságát érzékeltette, a jelenetezésben a gyakori viszonyváltásokkal a személyes igazságok vélt állandóságára kérdezett rá. A narratívák és a művészi formateremtő elvek az irodalmi műalkotásban szervesen kapcsolódnak egymásba, a befogadó a világ töredezettségét és személyiségosztottságát hordozza. A tárgyias szemléletű prózát preferáló közönség és a „tisza költészet”-et igénylő olvasók világának elvárásai horizontján megnőtt az értéknyelvet használó értelmezések szerepe. A platonista esszé megújulásának is kedvezett ez a helyzet. Az irodalom közvetítő szerepe a művelődés szerkezetében átmenetileg felértékelődött. Az irodalom művelődési szerepváltása és tárgyköreinek kiterjesztése hatással volt

---

kó Miklós: *Korszellem és tudomány. (1910-1945)* Budapest, 1988.; *A nemesi és polgári liberalizmus közötti különbségtételről*: Szabó Miklós: *Nemesi és polgári liberalizmus*. In: *Filozófia és kultúra. Írások a modern magyar művelődéstörténet köréből*. Szerk. Lackó Miklós. Budapest, 2001. 113-164., Szabó Miklós: *Politikai kultúra Magyarországon, 1896-1986*. Budapest, 1989.; *A konzervativizmusok körüli értelmezési vitákról* *Tanulmányok a konzervativizmus történetéről* c. tematika alapján közölt írásokat a *Múltunk* c. folyóirat 2002. 2-3. száma, összefoglaló: *Múltunk*, 2003. 2. sz. 259-276.; Vö. Gyáni Gábor: *Polgárság és középosztály a diskurzusok tükrében*. Századvég, 1997. Tél. (Új folyam, 7.) 30-45.; Burke, Edmund: *Töprengések a francia forradalomról*. Budapest, 1990.; Láncri András: *Modernség és válság. Leo Strauss politikai filozófiája*. Budapest, é. n.; Scruton, Roger: *A konzervativizmus jelentése*. Budapest, Budapest, 2002.; Horkay-Hörcher Ferenc: *A gentleman születése és hanyatlása*. Budapest, 2006.; Fröhlich, Siegfried (szerk.): *Kultur. Eine interdisziplinäres Kolloquium zur Begrifflichkeit*. Halle (Saale), 2000., főleg: 117-124.

²⁴ Bethlen István forrásértékű megnyilatkozásának közlése: Szegedy-Maszák Mihály – Zákány Tóth Péter (szerk.): *Nemzeti művelődések az egységesülő világban*. Budapest, 2007. 311-333.; Romsics Ignác: *Bethlen István*. Budapest, 1999.

²⁵ Vö. Szeberényi Gábor: *A történelem elbeszélése. Történeti szövegek narrativista értelmezése a „nyelvi fordulat” után*. [Narratívák 4. A történelem poétikája. Szerk. és vál. Thomka Beáta. Ford. Asztalos Éva et al. Budapest, 2000. 214 old.] Actas, 2002. 2-3. sz. 300-307.

a kulturális kánonképződés jellegére. Új profilú kulturális szövegek és elbeszélői technikák alakultak ki a tudományos és szépirodalmi beszédmódok között. Az irodalomközvetítő intézmények, a könyvkiadók, az irodalmi sajtó és az irodalmi műveket feldolgozó műsorszórás, valamint a humán oktatási szféra szereplői érdekelték voltak az irodalmi kánonok fenntartásában. Az irodalom és a kultúra történetiségét az 1920 és 1945 közötti időszakban megbecsülés övezte. Az irodalomnak kifejtett kapcsolataalkotó elemei voltak a történeti múlt és a jelen felé. A kulturális rendszer változásával, az eltömegesedés jelenségének rohamos kiépülésével, a társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozásával az irodalom funkciója is megváltozott. A humán tudományok és a klasszikus műveltség idiografikus szemléleti formái hanyatló szakaszba kerültek. Új törésvonalak alakultak ki az irodalmi művelődésben. A társadalomtudományok nomotetikus arculata megerősödött és kiterjedt. A pozitívizmus, a historizmus és a szellemtörténet metodológiája szerinti konstellációban működő hazai irodalomtudomány már viszonylag korán, a 19. század végén, a 20. század legelején érintkezett és termékeny kapcsolatba lépett a francia és német neokantiánus kultúratudományokkal.²⁶ A Dilthey-recepció hullámai utáni időszakban, a német kultúratudomány 20. század eleji magyar hatástörténetében, a magyar nyelvű Rickert-recepció egyik első dokumentumaként tartjuk számon Koszó János kritikái írását. Heinrich Rickert: *Kulturwissenschaft und Naturwissenschaft* című, 1915-ben Tübingenben megjelent művét Koszó János az *Egyetemes Philologiai Közlöny* 1916. VIII–IX. füzetében ismertette: „A kultúrtudományok olyan tárgyakkal vagy jelenségekkel foglalkoznak melyekhez valamilyen emberi értékelés tapadt. [...] A szerző síkra száll azon felfogás ellen, hogy a megismerés a valóság lemintázásában állna. (Ezt a nézetet főleg a pozitivisták vallják, pl. a nálunk is sokat olvasott Ernst Mach (Beiträge zur Analyse der Empfindungen, Erkenntnis und Irrtum): „Alle Wissenschaft ist eine Nachbildung von Tatsachen in Gedanken”). Abból indul ki, hogy abszolút egyenlőség a reális világban csak a kvantitásban lehetséges, de tisztán kvantitativ nem határozhatunk meg realitást. Minden, ami létezik, más és más. A világ heterogén kontinuum. A tudomány csak úgy férhet hozzá, ha helyenként bevágásokat eszközöl. Ekkor persze mindig az a veszély forog fenn, hogy a realitás örökké mozgó, változó tömege részben elsiklik mellettünk. Rickert ezen megfigyelése élénken emlékeztet a pragmatista lélektan azon megállapítására, hogy a lelki tünetemények folyton változó folyamából nem szabad erőszakos gátakat emelve egyes jelenségeket elszigetelten kiragadni (Vö. W. James: *The stream of consciousness*). Minden tudomány tehát csak megközelítő pontossággal figyelheti meg az élő, ezer változásnak alávetett világot s lehetőleg a maga élő, változó alakjában kell azt megfigyelnie.”²⁷ Kornis Gyula írja *Történetfilozófia* című tanulmányában: „A tudományok tárgyai pedig először is kétfélék lehetnek: vagy ideálisak, azaz a valóságban nem, létezők, tapasztalatilag soha észre nem vehetők, amilyenek a matematikai tudományok tárgyai (a számok, a kiterjedés nélküli pont, a geometria köre, háromszöge stb. a tapasztalásban soha nincsen adva); vagy pedig reálisak, azaz a valóságban létezők, a tapasztalás számára (legalább elvileg) hozzáférhetők. Az előbbiekre

²⁶ Vö. Bogoly József Ágoston: Péterfy Jenő elfeledett írása Louis Liard bölceleti művéről. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1991. 3. sz. 322-329.

²⁷ Vö. Rickert Henrik: *Kultúrtudomány és természettudomány*. Ford. Posch Árpád. Budapest, 1923.; *Windelband, Wilhelm: Geschichte und Naturwissenschaft*. Straßburg, 1894.

vonatkozó tudományokat ideális (matematikai), az utóbbiakra vonatkozókat reális (valóság-) tudományoknak nevezzük. Az előbbieket a tapasztalástól függetlenül fejtik ki ésszerű (racionális) összefüggések nyomán alapfogalmaik logikai tartalmát és következményeit; az utóbbiak a tapasztalt valóságot iparkodnak megragadni s róla igazolt ismeretekre szert tenni. Mivel a történelem a szó legtágabb értelmében az időben egyszer lefolyt, elmúlt valóság természetét s fejlődését kutatja, nyilvánvalóan a valóságtudományok körébe tartozik.²⁸ A tudománytörténeti mozgásokat, az egymástól elkülönülő, majd tudományközivé alakuló, egymáshoz alkalmazkodó tudományágakat figyelembe véve megállapíthatjuk, hogy a kultúra-tudomány az idiografikus és nomotetikus elkülönültséget némileg feloldani látszik. A racionális és az egzisztenciális gondolkodástípus közötti különbségtevést hangsúlyozó hagyományról is szólnunk. Tavaszgy Sándor Martin Heidegger filozófiájának egyik első magyar értelmezője írja a Heidegger filozófiájával foglalkozó *A racionális gondolkodás és az egzisztenciális gondolkodás* című rövid értekezésében: „A filozófiában jelentkező racionálizmus még mindig magán viseli azt az örökséget, amelyet eredetében a természettudományos gondolkodástól nyert és amelynél fogva abban a hiedelemben él, hogy a természettudományi részlet-kutatások módjára, a filozófia is eljuthat arra az eredményre, hogy neki is lehetnek lezárt kérdései és lezárt feleletei. A racionális gondolkodás a zárt, a befejezett, a rendszerekbe megörökített igazságok útja, a helytálló, fagyasztott tételek alkotásának a szerve. Kétségtelen, hogy minden racionális gondolkodás előbb-utóbb megcsontosodásra vezet a filozófiában is, amint ahogy a racionálisták közül kerülnek ki a rossz értelemben vett dogmatiztikus gondolkodók és a morális tökéletességük tudatában ágáló legkülönfélébb írástudók. A racionális gondolkodással szemben az egzisztenciális gondolkodás nyílt, nyitott gondolkodás. Ez alatt azt értjük, hogy ez a gondolkodás az Exisztencia kimeríthetetlen mélységének és a létezés határtalan gazdagságának megfelelően, nyitva áll nemcsak új kérdések és feleletek előtt, hanem mindig készen áll arra is, hogy régi kérdéseit és feleleteit ismételtelen kérdéssé tegye. Heidegger egyik előadását ezekkel a szavakkal kezdte meg: „Wir stellen keine feste Lehre auf, die jederzeit gelernt werden kann. Es geht um den Ernst, mit dem man die Fragen aufwirft.“²⁹

KÖVETKEZTETÉS

A politikai eseménytörténet 1920 és 1945 közötti sodorvonaláival célkitűzésünk szerint itt nem foglalkoztunk. A középosztályi művelődési modellből kiemelt rész összetettsége, az értelmiségi elit gondolkodásformáinak vizsgálata az irodalom- és kultúra-tudomány széleskörű kompetenciáinak elemző igénybevétele indokolja. A számos kutatási, megközelítési lehetőség közül a teljesség igénye nélkül villantottunk fel néhányat. Hanyatlás- és válságfilozófiák terjedtek a technokratikus berendezkedésű ipari társadalmakban. Európa a tudás struktúráinak pragmatikus újjászervezésén dol-

²⁸ Kornis Gyula: *Történetfilozófia*. Budapest, 1924. 10.

²⁹ Tavaszgy Sándor: *A racionális gondolkodás és az egzisztenciális gondolkodás*. *Szellem és Élet*, 1936. 2. sz. 150., Vö. Jakab András: *Racionális és egzisztenciális gondolkodás*. (Adalékok Heidegger korai magyarországi fogadtatásához). *Magyar Filozófiai Szemle*, 1995. 1-2. sz. 119-130.

gozott a nemzetállami keretek között. Ebben a helyzetben az integratív művelődési szubkategoróriák szerepe megnövekedett. A magyar nemzeti kultúra értelmezésének művelődésfilozófiai aspektusai között megjelent az értékelméleti és személyiségépítő irányzat, a humán tudományágak szerkezetének átalakulásában kultúrafilozófiai nyitás történt a kultúrpedagógia diszciplinája felé. A bölcelet és a politikum kapcsolata, a történeti változás és az adott állapot történetpolitikai értelmezése megerősödött a művelődéstudományban. A pozitívizmusból kiinduló vagy a neokantianizmusról leszakadó, a fenomenológiát kiépítő irányzatok a szellemtörténettel együtt fokozatosan az Európa-paradigmán túlra, a tudománymetodológiai egységesülési világtendenciáik analitikus és pragmatikus irányzatú áramlatába kerültek.³⁰ A kései pozitívizmus kanonizációs modelljét a magyar irodalomtudományban Tolnai Vilmos: Bevezetés az irodalomtudományba című műve (1922) örökítette át. A szellemtörténeti metaikonstrukciók és kanonizációs modellek bevezetésére, a szellemtörténeti irodalomtudomány hazai megalapozására Thienemann Tivadar: Irodalomtörténeti alapfogalmak című könyve (1930) vállalkozott.

A keresztény-nemzeti áramlatban a magyar nemzeteszme köré szerveződő szemléleti egységesülést a Klebelsberg-féle neonacionalizmusban és a hatékonyságra törekvő kultúrpolitikában is nyomon követhetjük. A Trianon utáni változások a hatalom, a tudás, a kultúra és az egyetem szférájában konzervatív és pragmatikus alapú fejlesztő összefogást eredményeztek. Áttételesen a magyar szellemtudományok kohéziós ereje is érvényesült ebben az összefogásban. A politikai és társadalmi alakulás új igényrendszere már érzékelhető volt a bethleni konszolidáció időszakában. Az örökölt paradigmák felhasználása és a nemzeti művelődés korszerűsített újradefiniálása együtt érvényesült. Az új kontextus befolyást gyakorolt a kultúra részelemeire. Kialakulhatott a sajátos magyar arculatot is hordozó etatista kultúratudomány. A nemzeti irodalom és történelem kutatása, a nemzetjellemtan kultúratipológia szempontjai, az európai tér és hely, a magyarság Kárpát-medencében található művelődéstörténeti emlékei fontosakká váltak a kultúrafilozófiában, a történetkutatásban és az irodalomtörténet-írásban.³¹ Az államközpontú gondolkodás, a nemzetpolitika és a történetpolitika elvei sokszor felülírták a nemzetközi művelődési programokat.³² A magyar nemzeti hagyomány szerinti kánon érvényességét a fennálló kulturális rend folyamatosan megerősítette, ajánlotta és garantálta. A kultúrpolitika eszközeivel, szinte a newtoni egyensúlyi rendszerhez hasonló működést remélve küszöbölték ki a kulturális agnoszticizmus és a kulturális relativizmus szempontrendszerét. A különböző előjelekkel vizsgálódó és egymástól eltérő nézőpontokkal rendelkező kutatói kiindulásokban nyilvánvaló emlékezetzavarok és dezinformációk is felléphetnek az 1920 és 1945 közötti dokumentumok interpretálása közben. A különböző hagyományok távlatában különböző aspektusokat gazdagító eredmények születnek, mert „minden történeti

---

³⁰ Vö. Erdélyi Ágnes: Max Weber Amerikában. Weber hatása és fogadtatása az angol-amerikai filozófiában és társadalomtudományban. Budapest, 1993.

³¹ Lackó Miklós: Viták a nemzeti jellemről a XX. század első felében. Budapest, 1987.; Szegedy-Maszák, Mihály: The Idea of National Character: Romantic Heritage. In: Boerner, Peter (ed.): Concepts of National Identity. An Interdisciplinary Dialogue. Baden-Baden, 1986. 45-61.

³² Vö. Szekfű Gyula: Történetpolitikai tanulmányok. Budapest, 1924.

állítás nézőpontfüggő”.³³ Az időszak értelmezését a művelődési tapasztalatváltozásokból következtetéseket levonó irodalomtudomány és kultúratudomány bevonásával árnyaltabbá tehetjük.³⁴ A nemzeti művelődés teljesítményeit az időszakban az egyetemes kultúra értéknívójához viszonyították, a Klebelsberg-féle kultúradinamika a nemzeteszmé struktúráteremtő, rendszerképző képességére épített. „A kultúra, mint államcél” és a „kultúrfőlény”- elv kidolgozása a Trianon utáni történelmi állapot szellemi meghaladására tett kísérletként értelmezhető. A tudományos modellek megválasztásában, az oktatás hatékonyságának biztosításában, a művelődés nemzeti ideáljainak ápolásában, a kulturális technológiák és eszmék közvetítő intézményeinek színvonalas fenntartásában, a modern polgári etikai értéktudat értelmezésében, a polgári ethosz részleges megőrzésében, az értékválságos korszak konzervatív bölcséleti antropológiájának, kultúrapedagógiájának, irodalmának és kultúratudományának meghatározó szerepe volt.

³³ Koselleck, Reinhart: Nézőpontfüggőség és időbeliség. A történelmi világ historiográfiai feltárásához. Ford. Hidas Zoltán. In: *Uő: Elmúlt jövő. A történelmi idők szemantikája*. Ford. Hidas Zoltán, Szabó Márton. Budapest, 2003. 201-237.

³⁴ Vö. A Horthy-korszak történelmi értékelése a Kádár-korszak végén: Sánta Ilona (szerk.): *Egy letűnt korszakról. 1919-1945*. Budapest, 1987. Újabb megközelítés: Romsics Ignác: *A „katasztrófa okai avagy „a mohácsok és a trianonok története” 1920*. Megjelenik Szekfű Gyulától a Három nemzedék. Egy hanyatló kor története. In: *Szegedy-Maszák Mihály – Veres András (szerk.): A magyar irodalom története. 1920-tól napjainkig*. III. köt. Budapest, 2007. 11-24.; Romsics Ignác (szerk.): *Trianon és a magyar politikai gondolkodás. 1920-1953*. Budapest, 1998.; *Uő: Magyarország története a XX. században*. Budapest, 1999. A Horthy-korszakot tárgyaló fejezet: 149-268.; *Reprezentatív feltárás a korszak forrásértékű dokumentumaiból: Szegedy-Maszák Mihály - Zákány Tóth Péter (szerk.): Nemzeti művelődések az egységesülő világban. Szöveggyűjtemény*. Budapest, 2007. 274-404. A kortanú összegző látásmódja: Gratz Gusztáv: *Magyarország a két hábo:ú között*. Szerk, jegyz., az utószót írta: Paál Vince. Budapest, 2001.